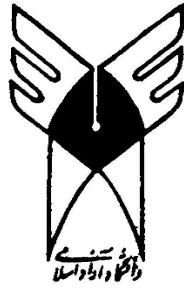

سلامی

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان :
بررسی فقهی و حقوقی رابطه علیت (سببیت)

استاد راهنما :
دکتر علی بهرامی نژاد مغنویه

استاد مشاور :
دکتر سید علی پور منوچهری

پژوهشگر :
بیژن هادی

تابستان ۱۳۹۰

تقدیم به همسر و فرزندان مهربانم
بخاطر گذشت و ایثار و فداکاریهایشان و
مادر و خانواده مادریم و روح پدرم که
برای من دعای خیر کرده اند

و من اله التوفیق
انشاء اله
آمین رب العالمین

بسمه تعالی

خدایا

تو را سپاس و حمد بی کران می گویم که از عنایت و لطف بی پایان و پیوسته خود و نظر پیامبر عظیم الشان اسلام حضرت محمد (ص) و خاندان بزرگوارش مرا برخوردار نموده ای با سپاس فراوان از استاد عزیز و فرزانه و گرانقدر جناب آقای دکتر علی بهرامی نژاد مغوثیه جهت راهنمایی های ارزنده و کمک های بزرگوارانه اش در انجام این پژوهش و با تشکر صمیمانه از استاد عزیز و گرانمایه آقای دکتر سیدعلی پور منوچهری که با مشاوره مدبرانه خود مرا در نگارش این پایان نامه یاری نموده اند .

همچنین از جناب آقای دکتر محمد سپهری برای داوری مدبرانه ایشان کمال تشکر را دارم در اینجا از همه اساتید بزرگوار که در طول دوره کارشناسی ارشد از محضر آنها بهره مند شده ام کمال سپاسگذاری را دارم .

در پایان از خداوند متعال برای همه شما بزرگواران بهروزی و شادکامی آرزو می نمایم.

چرخش چرخ رسن را علت است	چرخ گردون را ندیدن ذلت است
اگر دوزخ به زیر پوست داری	نسوزی گر علی (ع) را دوست داری
اگر مهر علی و اولاد او (ع) در دلت نیست	بسوزی گر هزاران پوست داری

و من اله التوفیق

انشاء اله

آمین رب العالمین

بسمه تعالی

با ذکر نام خالق یکتا و صلوات بر پیامبر گرامی اسلام و اهل بیت گرامش و با تشکر از زحمات بی پایان اساتید گرامی و تمامی کارکنان دانشگاه آزاد اسلامی که در طی مراحل تحصیل ایچانب بیژن هادی جانباز ۵۰٪ و آزاده ۱۰ سال اسارت زحمت کشیده اند با امید به خداوند بزرگ برای همگی شما عزیزان بزرگوار و خانواده های محترمتان سلامتی و موفقیت کامل در زندگی و کارهایتان را دارم و امید است که این برادر کوچک خودتان را حلال نموده و بدانید که تا زنده هستم همگی شما را مدنظر دعای خیر دارم و همگی شما را به خداوند منان می سپارم به امید سربلندی همه شما عزیزان .

انشاء اله

با تشکر بیژن هادی

دانشجوی کارشناسی ارشد

رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب بیژن هادی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۷۲۴۵۳۰۰۰۰ در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی که در تاریخ ۱۳۹۰/۶/۲۲ از پایان نامه خود تحت عنوان: بررسی فقهی و حقوقی رابطه علیت (سببیت) با کسب نمره ۱۷/۵۰ و درجه بسیار خوب دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: بیژن هادی

تاریخ و امضاء:

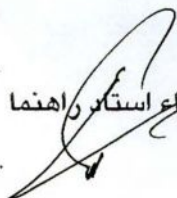
سید

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۳۹۰/۶/۲۲

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای بیژن هادی . پایان نامه خود دفاع
نموده و با نمره ۱۷/۵۰ بحروف ^{هفده} ^{درجه} ^{پنجاه} ^{صدم} و با درجه پنجا خوب
مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاذ راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	مقدمه
	۱- بیان موضوع و انگیزه انتخاب آن
	۲- سوالات تحقیق
	۳- فرضیات
	۴- ابعاد کاربردی
	۵- پیشینه پژوهش
	۶- روش تحقیق و مشکلات تحقیق
	۷- تقسیم مطالب (سازمان تحقیق)
فصل اول: تبیین ، مفاهیم و پیشینه مسئولیت اسباب	
۳	مبحث اول : مفاهیم و پیشینه مسئولیت اسباب
۴	گفتار اول : مفاهیم
۴	الف) مفهوم سبب و مقایسه آن با مفاهیم مشابه
۴	۱- سبب
۵	۱-۱- مفهوم لغوی
۸	۱-۲- مفهوم اصطلاحی سبب
۸	۱-۲-۱- سبب در اصطلاح فقها
۱۲	۱-۲-۲- سبب در اصطلاح حقوقدانان
۱۶	۲- مقایسه سبب با علت و شرط
۱۸	۲-۱- سبب و علت
۲۰	۲-۲- سبب و شرط
۲۸	ب) مسئولیت
۲۸	۱- مسئولیت کیفری
۳۰	۱-۱- مسئولیت کیفری از نظر فقها
۳۲	۱-۲- مسئولیت کیفری از نظر حقوقدانان
۳۶	۲- مسئولیت مدنی
۴۰	گفتار دوم: پیشینه مسئولیت اسباب
۴۰	الف) حقوق موضوعه
۴۰	۱- ایران
۴۱	۱-۱- مسئولیت اسباب در قوانین قبل از انقلاب
۴۵	۱-۲- مسئولیت اسباب در قوانین بعد از انقلاب
۴۸	۲- سایر کشورها
۴۸	۲-۱- حقوق انگلیس
۵۰	۲-۲- حقوق روم
۵۱	۲-۳- حقوق رم (ایتالیا)
۵۳	ب) ادیان الهی

- ۱- مسئولیت اسباب قبل از اسلام ۵۳
 ۲- مسئولیت اسباب بعد در اسلام ۵۵

فصل دوم: مسئولیت اسباب از منظر فقها و حقوقدانان

- مبحث اول: مسئولیت اسباب در آراء فقها ۶۰
 گفتار اول : اسباب عرضي از منظر فقها ۶۲
 الف) نظریه تساوي ۶۳
 ب) نظریه نسبيت ۶۶
 ۱- نسبيت و تقصير ۶۶
 ۲- نسبيت و تأثير ۷۰
 گفتار دوم : اسباب طولي از منظر فقها ۷۷
 الف) نظریه ضمان سبب مقدم در تأثير ۷۷
 ب) نظریه ضمان سبب موخر در تأثير ۸۰
 ج) نظریه ضمان سبب مقدم در حدوث ۸۱
 د) نظریه توزیع ضمان به نسبت میزان تأثير ۸۲
 ه) نظریه ضمان سبب اقوي در تأثير ۸۲
 و) نظریه تساوي ضمان مسببين ۸۳

- مبحث دوم: مسئولیت اسباب از منظر دکترین حقوقي ۸۷
 گفتار اول: دکترین و مسئولیت اسباب عرضي ۸۸

- گفتار دوم: دکترین و مسئولیت اسباب طولي ۹۱
 الف) نظریه شرط ضروري ۹۳
 ب) نظریه شرط متصل به نتیجه ۹۵
 ج) نظریه شرط پويای نتیجه ۹۷
 د) نظریه شرط لازم و کافي نتیجه ۹۹

فصل سوم : رویه قضایی ایران و میزان مسئولیت اسباب

- مبحث اول: آراء مرتبط با قصور پزشکی ۱۰۸
 الف) بي احتیاطي در امر رانندگي دائر بر قصور و سهل انگاري و عدم رعایت مقررات و نظامات پزشکی ۱۰۸
 ب) ایراد صدمه بدني غير عمدي در حکم شبه عمدي ناشي از قصور عدم رعایت نظامات پزشکی .....
 ..... ۱۰۹
 مبحث دوم: آراء مرتبط با مقررات کار ۱۱۳
 الف) ایراد صدمه قتل غير عمدي ناشي از بي احتیاطي و عدم رعایت قانون کار ۱۱۳
 ب) ایراد صدمه قتل غير عمدي ناشي از بي احتیاطي در ناوایی ۱۱۳
 ج) قتل به تسبیب ناشي از عدم رعایت مقررات حفاظتي ، بهداشتي و ایمني ۱۱۷
 د) تسبیب در قتل در حکم شبه عمدي ۱۲۱
 مبحث سوم: آراء مرتبط با سایر حوادث ۱۲۲
 الف) رأی شعبه ۷۱ کيفري استان تهران در رابطه با تسبیب در قتل ۱۲۲
 ب) تسبیب در قتل شبه عمدي ۱۳۲
 ج) تسبیب در قتل شبه عمدي ۱۳۳

۱۳۴	.....	د) تسبیب در قتل
۱۳۶	.....	ه) تسبیب در جنایت
۱۳۷	.....	و) تهیه و توزیع مشروبات الکلی و شرب خمر
۱۳۹	.....	نتیجه گیری
۱۴۳	.....	پیشنهادها
۱۴۵	.....	فهرست منابع

چکیده

بررسی سبب به معنای امری که زمینه تأثیر علت را فراهم می‌کند و مستقیماً و فی‌نفسه موجب جنایت یا خسارت نمی‌شود موضوع اصلی پایان‌نامه حاضر است. در قوانین و مقررات جزایی کشورمان موارد متعددی وجود دارد که مسئولیت کیفری اشخاص بر مبنای سببیت در جنایت مورد حکم قرار گرفته است و با توجه به ابتدایی نظام حقوقی براساس مبنای عرفی متخذ از سایر نظامهای حقوقی در باب مسئولیت کیفری اسباب در قتل، مقررات قانون مجازات عمومی، براساس تئوریهای مسئولیت کیفری طراحی شده بود.

در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ نیز مواد ۳۳۴ تا ۳۶۶ به بحث سبب و تفکیک آن از مباشر اختصاص دارد. در این میان از بین تئوریهای مختلف حقوقی و فقهی که در خصوص مسئولیت اسباب وجود دارد براساس صدر ماده ۳۶۴ قانون مجازات اسلامی با تأسی از نظر مشهور فقهای امامیه در صورت اجتماع اسباب متعدد و تساوی آنها در عدوان سببی ضامن است که تأثیر کار وی قبل از تأثیر اسباب دیگر باشد و در مواردی که فقط برخی از اسباب وقوع جنایت عدوانی باشند، سببی که هیچ‌گونه تعدی و تفریط نداشته است ضامن نبوده و مسئولیت جزایی تنها بر سبب متعددی تحمیل می‌گردد.

به طور کلی چون در باب ضمانات و اسباب ضمان، دیه اولاً دیه ذمه مباشر مستقر خواهد شد. در باب اجتماع سبب و مباشر هم؛ در صورتی سبب ضامن است که اقوی از مباشر باشد. بنابراین در صورت تساوی سبب و مباشر، باز هم مباشر ضامن دیه است.

همچنین اگر چند نفر در ایجاد سبب منجر به قتل یا یکدیگر مشارکت نمایند، مانند آن که، با یکدیگر سنگی را در کنار چاهی قرار دهند و بر اثر برخورد مجنی‌علیه به آن و سقوط در چاه مجنی‌علیه بمیرد، در این صورت همه اسباب ضامن خواهند بود.

به همین ترتیب، اگر دو نفر با انجام اعمال جداگانه، ایجاد سبب واحدی را موجب شوند که منجر به جنایت گردد، هر دو ضامن می‌باشند. در مواردی که سبب واحدی برای جنایت وجود دارد مشکل خاصی در خصوص تعیین شخص مسئول وجود ندارد. مسأله زمانی مطرح می‌شود که دو یا چند سبب در وقوع جنایت با هم اجتماع کنند. در چنین حالتی تعیین و تشخیص سبب مسئول که می‌بایست مسئولیت کیفری را بر آن تحمیل نمود، امر دشواری است که در این رساله پیشنهاداتی در باب آن مطرح شده است.

واژگان کلیدی: مسئولیت، سببیت، علیت، قتل، ضمان، مباشر

مقدمه

نظام جزایی هر جامعه مهمترین نهاد حقوقی و نماینده میزان رشد و توسعه آن جامعه در پاسداری و حفاظت از آزادی های اساسی، حقوق و ارزش انسانی است، با آنکه تعیین حقوق، تکالیف و امتیازات افراد جامعه به وسیله منابع معتبر حقوقی هر کشور صورت می گیرد ولی تضمین و تحکیم این ارزشها به عهده نظام جزایی است.

در پی تغییر و تحولات بنیادین در نظام حقوقی کشور پس از پیروزی انقلاب اسلامی نهادهای حقوق جزا- نیز در پی تدوین مقررات اسلامی از قبیل حدود، قصاص دیات و تعزیرات - دگرگونی قابل توجهی پیدا کرده اند و در این میان است که موضوع تسبیب و سبب و مسئولیت اسباب به عنوان یک نهاد دو چهره حقوق اسلامی خود را نمایان می کند.

این واژه پس از انقلاب اسلامی در مجموعه قوانین جزایی به عنوان یکی از اصطلاحات اساسی وارد شده است. حال این دو چهره بودن سبب در حقوق اسلامی و لفظ مشترک بودن در اصول و فقه و حقوق موجب پیچیدگی و تنوع و ابهامات بسیار شده است که متأسفانه در خصوص این موضوع اساسی و حائز اهمیت به طور جامع پرداخته نشده است.

۱- بیان موضوع و انگیزه انتخاب آن

نظر به اینکه جرایم در دو قالب مستقیم، غیرمستقیم و نیز به صورت اجتماع دو یا چند عامل قابل ارتکاب است، لذا آنچه در این زمینه حائز اهمیت است شناخت عامل یا عوامل ارتکاب جرم و تعیین مسئولیت آنان و همچنین رویه قضایی ایران است که عدم توجه عمیق به این موضوع موجب گردیده است که در برخی موارد دانش پژوهان، وکلا و از همه مهمتر قضات نیز در احراز رابطه سببیت و انتساب جرم به سبب یا مباشر با مشکل مواجه شوند. چرا که در این زمینه مقنن رویه واحدی را اتخاذ نکرده است و این امر موجب ارائه نظرات و راه حل های متعدد و مختلفی از جانب علما و صاحب نظران حقوق گردیده است. نهایتاً فقدان یک رویه قضایی مشخص و وجود نظرات مختلف در خصوص مسئول قلمداد کردن عامل یا عاملین مسئول، باعث بروز برخی ابهامات گردیده است که بعضاً تشتت آراء فقها نیز به آنها دامن زده است.

از این رو، با توجه به اهمیت موضوع و وجود برخی ابهامات و اشکالات رویه قضایی ایران به ویژه در باب تسبیب پژوهش حاضر انتخاب شد. امید است پژوهش حاضر به سهم خود مورد استفاده دانشجویان، دانش پژوهان خصوصاً قضات دادگستری قرار گرفته و بتواند شبهات موجود در این زمینه را مرتفع سازد.

۲- سوالات تحقیق

این پژوهش به منظور پاسخگویی به سوالاتی تدوین گردیده که همواره مورد توجه پژوهشگر بوده است.

این سوالات عبارتند از:

۱- رویه قضایی ایران در زمینه تسبیب در ارتکاب جرم چگونه است؟

- ۲- آیا در اجتماع سبب و مباشر ، در فرض تساوی تأثیر گذاری سبب و مباشر در وقوع نتیجه مجرمانه همیشه باید مباشر را مسئول قلمداد کرد ؟
- ۳- ضابطه اقوی بودن سبب از مباشر کدام است؟
- ۴- در اجتماع اسباب طولی ، مقنن در تعیین سبب مسئول ، از کدام نظریه تبعیت کرده است؟
- ۵- آیا در اجتماع اسباب عدوانی ، با فرض تقدم و تأخر در تأثیر ، پذیرش نظریه سبب مقدم در تأثیر در همه موارد صحیح است؟

۳- فرضیات

- با عنایت به سوالات فوق ، می‌توان فرضیات ذیل را ارائه داد :
- ۱- در خصوص رویه قضایی ایران رویه خاصی نبوده و بیشتر بر مبنای تأثیر سبب در وقوع جنایت تصمیم‌گیری شده است.
- ۲- در اجتماع سبب و مباشر در فرض تساوی تأثیرگذاری ، مسئول شناختن مباشر به تنهایی از انصاف به دور است .
- ۳- ملاک اقوی بودن سبب از مباشر ، عرف و ضوابط قانونی است .
- ۴- مسئول شناختن سبب در مصادیق مختلف ، بر اساس اوضاع و احوال آن متفاوت می‌باشد.
- ۵- پذیرش نظریه سبب مقدم در تأثیر در کلیه موارد فاقد یک توجیه منطقی است.

۴- ابعاد کاربردی

پژوهش حاضر در دو محور فقهی – حقوقی قادر است مقنن را در اتحاد رویه مشخص در جهت تدوین مقررات مربوط به صور مختلف ارتکاب جرم یاری کند ، همچنین در حیطه عملی می‌تواند مورد استفاده دانش‌پژوهان دانشجویان ، علمای حقوق ، وکلای دادگستری و خصوصاً قضات در جهت اجرای عدالت کیفری قرار گیرد .

۵- پیشینه پژوهش

اگرچه در زمینه عنوان پژوهش تا کنون در متون فقهی ، پژوهشهای گسترده‌ای صورت گرفته است و در محیطهای دانشگاهی نیز پایان‌نامه‌هایی به این موضوع اختصاص یافته است، لکن موضوع اغلب پژوهشهای یادشده در حیطه نظری و کاربردی (رویه قضایی) محدود مانده و کمتر به ابعاد علمی و مصادیق عینی آن پرداخته شده است . بر این اساس ، ضمن احترام به کلیه پژوهشهای صورت گرفته ، انجام این تحقیق ضروری تشخیص داده شده است. لذا تلاش می‌شود ضمن اعلام از پژوهشهای یاد شده ، بیشتر به فروع عینی و عملی (کاربردی رویه قضایی) آن به ویژه اجتماع اسباب و مباشر و تعیین مسئولیت مباشر و سبب پرداخته شده است.

۶- روش تحقیق و مشکلات تحقیق

تحقیق در موضوع این رساله به شیوه توصیفی و تحلیلی و کاربردی (رویه قضایی) می-باشد و در روند انجام آن تلاش شده است از منابع موجود اعم از کتب فقهی - حقوقی - مقالات - پایان نامه ها- نظرات اساتید و حقوقدانان آراء و رویه قضایی استفاده شود. در تدوین این پایان نامه مشکل خاصی جزء مشغله کاری - دشواری دسترسی به برخی کتب فقهی و حقوقی قدیمی در کتابفروشی ها و کتابخانه ها ، وجود نداشت . علی‌رغم تنگناهای یاد شده با عنایت و مساعدتهای اساتید محترم راهنما و مشاور و سایر دوستان و همکاران ، سعی شده است با استفاده از منابع موجود ، مطالب مهم و ضروری پایان نامه جمع آوری و موضوع در سه بعد فقهی - حقوقی و رویه قضایی ایران مورد بررسی قرار گیرد .

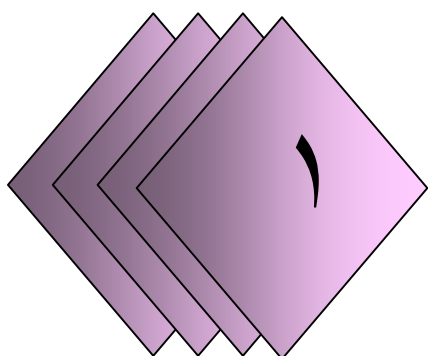
۷- تقسیم مطالب (سازمان تحقیق)

پژوهش حاضر در سه فصل تنظیم شده است که هر فصل با توجه به تنوع موضوعات مطرح شده . مباحث و گفتارهای مختلفی را شامل می‌گردد . موضوع اصلی این پژوهش پیرامون رویه قضایی ایران در خصوص سببیت در ارتکاب جرم است لذا به عنوان یک امر ضروری در فصل نخست به بررسی مفهوم - پیشینه -تسبیب و انواع آن و به دلیل اهمیت و گستردگی و پیچیدگی موضوع تسبیب سعی شد تا در فصل دوم به مسئولیت اسباب از نظر فقها و حقوقدانان و نظرات مختلف آنان گفته شود و همچنین در فصل سوم که رویه قضایی ایران را به خود اختصاص داده است سعی شده با آوردن چندین آراء از محاکم قضایی نحوه رسیدگی و تصمیم گیری در خصوص تسبیب در قتل تا حدودی مشخص و روشن گردد.

فصل اول

تبیین مفاهیم و پیشینه مسئولیت اسباب

در فصل حاضر مفاهیم بنیادین و پایه ای در خصوص سبب و الفاظ و عبارات مرتبط مورد بررسی و مطالعه قرار می گیرد، بر این اساس ابتدا مفهوم لغوی سبب مورد کنکاش قرار می گیرد و سپس به بررسی مفهوم اصطلاحی سبب در اصطلاح فقها و حقوقدانان اشاره شد و آنگاه مفهوم سبب با علت و شرط مقایسه می شود .

پس از بررسی مفاهیم فوق به بررسی مسئولیت از لحاظ لغوی و اصطلاحی پرداخته می شود و در این خصوص ابتدا مسئولیت کیفری در اصطلاح فقها و حقوقدانان و سپس به مسئولیت مدنی اشاره خواهد شد .

طبیعتاً سخن از مفاهیم بنیادی بدون شناخت سابقه و پیشینه امر امکانپذیری نیست لذا در قسمت دوم از این فصل به بررسی سابقه و پیشینه تاریخی موضوع پرداخته می شود.

مبحث اول: مفاهیم و پیشینه مسئولیت اسباب

برای مطالعه دقیق موضوع مورد تحقیق ، ضروری است که واژگان و عباراتی که در این تحقیق به صورت مکرر از آنها استفاده به عمل می آید مورد بررسی قرار گرفته و مفاهیم بنیادین و پایه ای ناظر به سبب و مسئولیت بحث شود از این رو با توجه به لزوم شناخت صحیح از عبارت سبب و سایر عناوین مشابه در گفتار اول این مبحث طی دو بند ابتدائاً به بررسی مفهوم لغوی و اصطلاحی سبب در کلام فقها و حقوقدانان پرداخته می شود و به لحاظ ارتباط وثیق «سبب» با سایر عناوین فقهی و حقوقی نظیر «علت» و «شرط» ، طی بند جداگانه ای به مقایسه ای این اصطلاحات با هم پرداخته خواهد شد .

پس از بررسی مفاهیم به شرح فوق ، طی بند جداگانه ای ، به شرح بند ب بررسی مسئولیت به عنوان یکی از ارکان و عناصر این تحقیق مورد کنکاش قرار می گیرد که طی بندهای ۱ و ۲ مسئولیت از لحاظ لغوی و اصطلاحی مطالعه خواهد شد .

لازم به توضیح است در بند ۲ عمده تاکید بر تعریف مسئولیت کیفری و تفاوت آن با مسئولیت مدنی است و در این مبحث ؛ دو گفتار ذیل ارائه خواهد شد .

گفتار اول : مفاهیم

الف) مفهوم سبب و مقایسه آن با مفاهیم مشابه

آشنایی با معنا و مفهوم سبب و شناسایی ابعاد آن در حقوق و فقه ابتدا مستلزم شناخت حدود و ثغور معانی این واژه از دیدگاه عامه مردم و به تعبیری از منظر زبان محاوراتی و نیز مستلزم شناخت معنای این واژه از نقطه نظر علمای حقوق و فقها است.

از نظر حقوقی سبب امری است که جنایت یا خسارت مستند به آن بوده و از آن نشأت گرفته است. چنین تعریفی از سبب عام است و شامل علت نیز می شود، و حال آنکه همان گونه در مطالب بعدی به تفصیل خواهد آمد، از دیدگاه فقها و حقوقدانان و مقایسه آن با علت و شرط بررسی خواهد شد، بین سبب و علت و شرط تفاوت وجود دارد. بطور کلی سبب خود به خود موجب جنایت نیست. اما موجب ایجاد علتی می شود که آن علت سالب حیات یا جنایت می گردد، به نحوی که اگر آن سبب نباشد علت جنایت و یا قتل هم بوجود نمی آید، درحقیقت می توان گفت که چون سبب موجب ایجاد جنایت می شود لذا از این جهت شبیه علت است و از طرفی چون یک مرحله مؤخر از مباشرت است، بنابراین به گونه ای مانند شرط است و شرط امری است که وجود تلف ضرورتاً بر آن متوقف است و اگر نباشد تلف تحقق پیدا نمی کند، اینگونه نیست که با وجود آن، تلف لزوماً تحقق یابد از اینجا معلوم می شود که تلف به شرط مستند نیست بلکه زمینه تحقق تلف را فراهم می سازد^۱.

برای روشن شدن معنای سبب و مقایسه آن با مفاهیم مشابه در موضوع مورد بحث در این گفتار به تفصیل بحث خواهد شد:

۱- سبب

برای ارائه مفهوم صحیح از سبب ابتدا لازم است که این واژه از لحاظ لغوی مورد بررسی قرار گرفته و تعاریف متعددی که از آن در فرهنگ های مختلف وجود دارد ذکر شود و در ادامه مفهوم اصطلاحی این عبارت و همچنین تفاوتها و تشابه های سبب با علت و شرط مورد بررسی و کنکاش قرار بگیرد.

بحث در مفهوم سبب از دشوارترین مباحث در مورد فقه و حقوق است علی الخصوص در حقوق، این اصطلاح به پیروی از فقه در ردیف اصطلاحات دیگری مانند شرط، مانع، علت و مقتضی قرار گرفته است^۲.

در بحث مربوط به مسئولیت مدنی و کیفری وقتی سخن از سبب و سببیت به میان می آید معنایی متفاوت از سبب فلسفی و یا سبب منطقی مدنظر است و این اصطلاح در بسیاری از مواد قانونی «قانونی مدنی، قانون مجازات اسلامی» به کار گرفته شده است. برای روشن تر شدن معنای سبب در موضوع مورد بحث می توان مفهوم سبب را به صور مختلف تعریف و توضیح داد.

۱- ولیدی، محمد صالح- حقوق جزای مسئولیت کیفری- انتشارات امیرکبیر-تهران- سال ۶۶، ص ۵۹

۲- جعفری لنگرودی، دکتر محمدجعفر- دایره المعارف (دانشنامه حقوقی) - جلد چهارم- انتشارات گنج دانش چاپ دوم - سال ۷۲ -

۱-۱- مفهوم لغوی

از نظر لغوی واژه سبب در معانی متفاوتی به کار برده شده است در فرهنگ عمید این واژه در معنی: علت، جهت، طریق، وسیله، دست آویز و پیوند و علاقه خویشی به کار رفته است^۱.

همچنین واژه سبب در معنی چیز بودن، باعث، انگیزه، آنچه رویداد و یا پدیده ای را پدید آورد، رسن و افزار نیز تعریف شده است و در تصوف وسایلی است که بین خلق و بین الله است که سبب الاسباب نامیده می شود^۲.

در لغتنامه دهخدا برای ارائه تعریفی از سبب تعبیر مختلفی به کار گرفته شده است. معنای اول که برای این لفظ آمده است عبارت است از «رسن و هرچه به آن و دیگری پیوسته شود» معنای دیگری که در فرهنگ فارسی برای واژه سبب آمده است عبارت است از «علت، جهت، باعث» همچنین در ادبیات فارسی سبب به معنای «مایه و پیوند» به کار گرفته شده است.

ناگفته نماند که سبب از ارکان عروض نیز بوده و آن را دو نوع شمرده اند:

۱- سبب خفیف   ۲- سبب ثقیل^۳

در فرهنگ فارسی معین نیز سبب به معنای دست آویز، علت، وسیله، علاقه، خویشاوندی، قرابت، افزار، آلت، طریق، منوال آمده است و مراد از سبب و سبب شدن علت وجودی چیزی شدن و باعث شدن دانسته شده است^۴.

همچنین در لغت، سبب به هر چیزی که دسترسی به مقصود را فراهم آورد اطلاق می گردد و از این رو است که به اشیایی چون ریسمان، راه و ابزار کار نیز سبب گفته می شود. سبب ابتدا به ریسمانی اطلاق می شد که توسط آن انسانها به آب دست می یافتند و به دلیل اهمیتی که آب در حیاط انسانها داشت، سبب (ریسمان) نیز از اهمیت ویژه ای برخوردار بود. این اهمیت موجب گردید که به هر نوع وسیله ای که در حصول مقصود موثر بود، سبب اطلاق گردد^۵.

سبب به این معنی در حقیقت در مورد مقدماتی به کار می رود که از وجود آنها انتظار وجود مطلوب می رود و بنحوی در تحقیق مقصود موثر می باشد.

سبب در لغت به معنی پیوستگی و علت نیز آمده لکن جستجوی موارد استعمال آن نشان می دهد که تفسیر سبب به علت به معنی علت تامه نیست و سبب جزئی از اجزاء علت تامه می باشد، چنانکه در پیوستگی و علیت سبب لازم تأثیر بالفعل باشد اگر از حصول چیزی انتظار تحقیق امری برود بر اولی سبب اطلاق می گردد^۶.

۱- عمید، حسن - فرهنگ فارسی - جلد اول - انتشارات امیر کبیر - سال ۷۴، ص ۱۱۲

۲- انصاری پور، غلامرضا - فرهنگ لغت فارسی - انتشارات زوار - چاپ اول - سال ۷۳ - ص ۵۵۴

۳- بهشتیان، محسن - اجتماع اسباب در مسئولیت مدنی - پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی - دانشگاه تهران - سال ۷۸ - ص ۲۰

۴- معین، محمد - فرهنگ معین - جلد سوم - انتشارات امیر کبیر - سال ۶۲ - ص ۱۱۵

۵- عمید زنجانی، عباسعلی - موجبات ضمان - درآمدی بر مسئولیت مدنی و اسباب آثار آن در فقه اسلامی - نشر میزان - چاپ اول - سال ۸۲ - ص ۷۶

۶- عمید، حسن، همان، ص ۱۱۲

بر اساس تعریف عام سبب به مفهوم لغوی ، می توان گفت که سبب بر هر کدام از علت و علت فاعلی و علت مادی و علت صوری و علت غایی (بر اساس تقسیم بندی فلسفی) گفته می شود و نیز بر مقتضی و عدم المانع (بر اساس تقسیم بندی اصولی) اطلاق می گردد .
 بنابر تفسیر منتهی الارب که سبب را به معنی پیوستگی آورده رابطه‌ی علیت فلسفی بین سبب و مسبب ضرورت نخواهد داشت و هرگونه رابطه و پیوندی می تواند ملاک اطلاق سبب گردد^۱ .

موارد استعمال سبب در قرآن نشان می دهد که سبب در مواردی به کار رفته که مفهوم بالا کشیدن و ارتقاء را در برداشته است آن گونه که مفهوم اصل ریسمان دربالا آوردن آب از چاه منظور بوده است :

«فلیمدد بسبب إلى السماء ثم ليقطع قليلاً هل يذهبن كیده ما يغیظ^۲»

همچنین در مورد زیر مفهوم انتظار وقوع حادثه‌ای به دنبال سبب به چشم می خورد «انا مکننا له فی الارض و آتینه من کل شی سبباً^۳»

سبب لزوماً مادی نیست و به علل معنوی و پنهان از چشم نیز سبب گفته می شود چنانکه در قرآن به «اسباب السماوات^۴» تعبیر شده است .

با توجه به فقدان اصطلاح خاص شرعی در مورد سبب در عصر نزول قرآن می توان از مواردی که کلمه سبب در قرآن آمده به مفهوم لغوی آن پی برد و توسعه مفهوم آن را با توجه به موارد این آیات به دست آورد .

در قرآن واژه سبب در مواردی چون ذوالقرنین (فاتبع سبباً حتی إذا بلغ مغرب الشمس^۵) و هل عذاب (إذا تبرأ الذین اتبعوا من الذین اتبعوا و رأو العذاب و تقطعت بهم الاسباب^۶) و نیز درباره معارضان انبیاء (فلیر تقوا فی الاسباب^۷) و همچنین سخن فرعون (و قال فرعون یا هامان ابن لی صرحاً لعلی ابلغ الاسباب^۸) به کار رفته که نشان می دهد رابطه سببیت ، لزوماً در همه جا واقعی نیست و به وسایلی که شخص تصور تأثیر آنها را دارد نیز ، سبب اطلاق می شود .

بنابراین در مواردی که تأثیر و علیت نفی می شود بدان معنی نیست که اطلاق سبب در این موارد نادرست باشد و تنها در مواردی اطلاق سبب صحیح باشد که رابطه علیت مسلم و غیر قابل تردید می باشد .

۱- همان - ص ۷۷

۲- سوره حج - آیه ۱۵ (تا می تواند) خود را با سببی به آسمان برساند

۳- سوره کهف - آیه ۸۴ - ما او را در زمین قدرت بخشیدیم و از هر چیزی سببی به او دادیم

۴- سوره غافر - آیه ۳۷

۵- سوره کهف - آیه ۸۵

۶- سوره بقره - آیه ۱۶۶

۷- سوره ص - آیه ۱۰

۸- سوره غافر - آیه ۳۶

بنابراین به طور کلی می توان سبب را امری دانست که دسترسی به مقصود را فراهم می- آورد و از این رو شباهت های نزدیکی با مفهوم علت و شرط دارد. این تشابه به حدی است که در بسیاری از تعاریف نمی توان تفکیک دقیقی میان این مفاهیم به عمل آورد .

۱-۲- مفهوم اصطلاحی سبب

۱-۲-۱- سبب در اصطلاح فقها

معمولاً فقها سبب را عبارت از چیزی می دانند که اگر نمی بود تلف حاصل نمی شد ولی علت تلف چیزی غیر از سبب است مانند حفر چاه و نصب چاقو و انداختن سنگ و چیزهایی که موجب لغزش در راه ها می شوند ، که اگر انداختن سنگ در ملک خودش باشد ضمانتی نداشته و اگر در ملک غیر و یا در راه عبور و مرور باشد موجب ضمان است^۱ .

مرحوم علامه حلی در تعریف سبب این طور می نویسد «سبب انجام عملی است که ملزوم علت است مانند حفر چاه در ملک دیگری و انداختن چیزهایی که موجب لغزش می شوند در راه های عمومی یا انداختن بچه یا حیوان عاجز از فرار در محیط وحش^۲» .

همچنین بعضی از فقها در تعریف سبب گفته اند «سبب چیزی است اگر نبود علت موجب اثر نمی شد» و در امور بسیاری وجود دارد که اگر وجود نمی داشت حادثه به وجود نمی آمد ولی در عین حال عرف چنین عواملی را سبب حادثه نمی داند مثلاً دانش آموز الف به خانه دوست خود آقای ب می رود و از او می خواهد که برای شنا به رودخانه بروند ، دانش آموز ب نیز با قبول پیشنهاد وی همراه او عازم رودخانه می شوند ولی هنگام شنا دچار حادثه شده و خفه می شود ، مسلماً اگر شخص الف از مقتول دعوت نمی کرد و او را همراهی نمی نمود، ب نیز به روخانه نمی رفت و حادثه سالیبه به انتفاء موضوع بود ولی عرف الف را سبب مرگ ب نمی داند و برای او مسئولیتی قائل نیست^۳ .

با توجه به تعاریف منطقی که فقها در کتب متعدد از سبب نموده اند می توان این طور نتیجه گیری کرد که سبب امری است غیر مستقیم و با واسطه که منجر به جرم یا زیان می شود و مستقیماً منتهی به آن نمی گردد ، به دیگر سخن از دیدگاه فقه ، سبب امری است که زمینه تأثیر علت را فراهم می کند و مستقیماً و فی نفسه ، موجب جنایت یا خسارت نمی شود . در واقع می توان گفت که سبب عاملی است که هرگاه به مانعی برخورد نکند باعث وجود چیزی می شود .

در تعریف سبب بین اصولیین اختلاف بسیاری است و ضابطه مورد اتفاقی وجود ندارد. بعضی گفته اند سبب چیزی است که از عدم آن عدم شیء و از وجود آن وجود شی لازم آید . مثلاً آتش سبب سوختن است ، یا بیع سبب ملکیت است ، یا قرابت سبب ارث بردن است . به نظر می رسد تعریف صحیح سبب عبارت است از عاملی که ذاتاً از وجود آن وجود حکم و از عدم آن حکم لازم آید^۴ .

۱- محقق حلی، المختصر النافع - سلسله التبايع الفقيهه - جلد ۲۵ - موسسه الفقه الشيعه - الطبعه الاولى - سال ۱۴۱۰ هجری - ص ۴۷۶

۲- علامه حلی ، ارشاد الاذهان - سلسله التبايع الفقيهه - جلد ۳۶ - ص ۱۵۳ - به نقل از قیاسی - جلال الدين - تسبب در قوانين كیفری -

انتشارات قرین - قم - سال ۷۵ - ص ۲۲

۳- قیاسی ، جلال الدين - همان - ص ۱۲

۴ - بهشتیان ، محسن - اجتماع اسباب در مسئولیت مدنی ، همان، ص ۲۵.